

Orta Asya Ülkelerinin Tarım Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğünün Belirlenmesi

Güçgeldi BASHIMOV¹

Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Recep ÇİÇEK

Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Tarım sektörü Orta Asya ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir. Tarım sektörü en fazla istihdam sağlayan sektör olup, aynı zamanda Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH), ihracata ve kırsal kalkınmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Orta Asya sahip olduğu elverişli arazi ve iklim koşulları nedeni ile tarımsal üretim açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Bugün Orta Asya ülkeleri pamuk ve buğday üretimi bakımından dünyada önemli ülkeler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanılarak Orta Asya ülkelerinin tarım ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlükleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada 2002-2015 dönemi için zaman serisi verileri kullanılmış olup, veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin (INTRACEN) internet sitesinden elde edilmiştir. Bu çalışma ile Orta Asya ülkelerinin pamuk, hububat, meyve ve sebze ihracatındaki durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dış Ticaret, Karşılaştırmalı Üstünlük, Orta Asya, Tarım Sektörü.*
Jel Sınıflandırması: F1, F14, Q17

1. GİRİŞ

Tarım, temel gıda maddeleri üretimini garanti ederek, nüfusun önemli bir kısmına istihdam imkânı yaratarak, sınai sektöre emek, ara malı ve piyasa sağlayarak, ekonomiye döviz kazandırarak ve iç piyasanın genişlemesine yol açarak ekonomik gelişme sürecine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca çoğu gelişmekte olan ülkede kırsal alanlarda yaşayanların geçimlerini sağladıkları temel sektör tarımdır (Doğan, 2009: 22). Tarım sektörü çok farklı açılardan toplumu etkilemektedir. Tarımın etkileri ve katkıları genel olarak şu beş başlık altında toplanabilmektedir: ekonomik kalkınma, yoksulluğun azaltılması, cinsiyet eşitliği sağlama, gıda güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik (Özertan, 2013: 12).

Tarım sektörü, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, tüm ülkelerin ekonomik hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Tarım sektörü, günümüze kadar ülkelerin ekonomik ve sosyal hayatında çok önemli görevler üstlenmiştir (Doğan ve ark., 2015: 30). Tarım sektörünün özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanmasında temel belirleyici güç olduğuna dair iktisat tarihi bize bolca kanıtlar sunmaktadır (Agwu ve ark., 2014: 158). Günümüzde tarım sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan her bir ülke için

---

¹ Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde. E-Posta: guyc55@gmail.com

vazgeçilmez olup, uzun vadeli planlarda önemle yer verilen bir sektördür (Kaya ve Erdoğan Aktan, 2011: 262).

Tarımsal faaliyetler ekonomiye sağladığı katkılardan dolayı diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Orta Asya ekonomileri açısından da çok büyük bir önem arz etmektedir. Tarım sektörü milli gelir, istihdam ve dış ticaret açısından Orta Asya ekonomilerine önemli katkılar sağlamaktadır. Örneğin, tarım sektörünün GSYİH'daki payı Kırgızistan'da %32, Tacikistan'da %30 ve Özbekistan'da ise %24'dür (Peyrouse, 2009: 5). Bununla birlikte Orta Asya ülkeleri tarım ürünleri satışından önemli düzeyde döviz girdisi elde etmektedir. Dünya Ticaret Merkezi'nin istatistiki verilerine göre tarım ürünlerinin toplam ihracattaki payı Özbekistan ve Tacikistan'da %20 seviyelerindedir. Bu yönüyle tarım sektörü Orta Asya ekonomileri açısından önemli sektörlerin başında gelmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı Orta Asya ülkelerinin (Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) seçilmiş tarımsal ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğünü belirlemektir. Bu amaçla Bela Balassa tarafından geliştirilen açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanılarak 2002-2015 dönemi için Orta Asya ülkelerinin pamuk, hububat, meyve ve sebze ürünlerinin ihracatındaki rekabetçilik düzeyi analiz edilmiştir. Çalışmada Orta Asya ülkelerinin seçilmiş tarım ürünlerine ait dış ticaret verileri kullanılmıştır.

2. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ

Karşılaştırmalı üstünlük kavramı, dış ticaret yapısının açıklanması bakımından uluslararası ticaret teorileri arasında önemli bir kavramı oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlük kavramı ilk kez David Ricardo tarafından ortaya atılmıştır. Ricardo'ya göre uluslararası ticaretin temelini karşılaştırmalı üstünlükler oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 8; Agustin ve ark., 2014: 40). Ricardiyen teoriye göre, ülkeler karşılaştırmalı olarak üstünlüğe sahip oldukları ürünlerin üretiminde uzmanlaşmalı ve bu ürünleri ihraç etmelidir. Böylece ülkeler uluslararası ticarete rekabet üstünlüğü elde edebileceklerdir. Teoriye göre, ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağını maliyetler ve teknolojik farklılıklar oluşturmaktadır (Sinanan ve Hosein, 2012: 16).

Karşılaştırmalı üstünlükler temel olarak "uzmanlaşma" düşüncesine dayanmaktadır. Tıpkı bir bireyin uzmanlaşmasında olduğu gibi ülkeler de belli mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşırlar. Bu belli mal ve hizmetlerin üretimi ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu üretim dallarında gerçekleşir (Utkulu, 2005: 3). Ricardo, dış ticarete hangi ülke daha karlıdır veya hangi ülke daha kazançlıdır, sorusu üzerinde durmamıştır. Önemli olan dış ticarete girişmektir. Dış ticaret yapan her iki ülke de bu ticareten toplumsal bir kazanç sağlar (Yılmaz, 2014: 31).

Karşılaştırmalı üstünlük kavramına bir ilave de 1919'da E. Heckscher ve 1930'da B. Ohlin tarafından yapılmış ve Faktör Donatımı Teorisi olarak adlandırılmıştır. Bu teori karşılaştırmalı üstünlüklere değişik bir yorum getirmekte ve onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Buna göre, bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, üretimi o faktöre yoğun biçimde dayanan mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder; yani onları daha ucuza üretir ve o alanlarda uzmanlaşır (Seyidoğlu, 1996).

Uluslararası ticaretin belirleyicisi olan karşılaştırmalı üstünlükleri ortaya atan Ricardo, teoride daha çok fiziksel ve doğal etkileri vurgularken, daha sonraki ekonomistler ağırlıklı olarak faktör donatımı, teknoloji ve insan faktörü üzerinde durmuşlardır. Ricardo'dan başlayarak Mill'e, Marshall'a, Heckscher-Ohlin'e ve çağdaş ekonomistlere kadar karşılaştırmalı üstünlüklerin teorik gelişimi devam etmiştir (Goldin, 1990).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde tarım sektörünün karşılaştırmalı üstünlüğü ve rekabet gücünü belirlemeye yönelik birçok ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar mevcuttur. Bu bölümde söz konusu çalışmalardan bazıları ile ilgili kısa bilgiler sunulmaktadır.

Gorton ve ark. (2000), çalışmalarında Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti tarım sektörünün AB ülkeleri karşısındaki rekabet gücünü belirlemeye yönelik çalışmalarında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve iç kaynak maliyeti yöntemlerini kullanmışlardır. Araştırmada Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin hububat ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Levkovich (2008), 1996-2005 dönemi için Orta Asya ülkelerinin pamuk ve buğday ihracatındaki rekabet gücünü analiz etmiştir. Araştırmada Vollrath ve Grubel-Lloyd indeksleri kullanılmıştır. Sonuç olarak buğday ihracatında Orta Asya ülkelerinden sadece Kazakistan rekabet gücüne sahip iken, pamuk ihracatında ise Orta Asya ülkelerinin tamamının rekabet gücüne sahip oldukları saptanmıştır.

Bielik ve Qineti (2010), Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'nın tarım ürünleri ticaretinde AB ülkeleri karşısındaki karşılaştırmalı üstünlüğünü analiz etmişlerdir. Araştırmada tarım ürünlerine ilişkin AKÜ katsayıları hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda her iki ülkenin tarım ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerinin sürekli arttığı tespit edilmiştir.

Çoban ve ark. (2010), Türk tarım sektörünün AB karşısındaki rekabet gücü analiz edilmiştir. Araştırmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanılmıştır. Araştırmada Türkiye'nin daha çok meyve ve sebze, şeker ve şeker ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Bakhshinejad ve Hassanzadeh (2012), İran'ın seçilmiş tarım ürünlerindeki (ceviz, badem, fındık, elma ve portakal) karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Araştırmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanılmıştır. Sonuç olarak İran'ın söz konusu ürünlerde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca İran'ın rekabet gücünün artırılması için tarımsal verimliliğin artırılması, yerli teknolojinin geliştirilmesi ve iş yapma maliyetinin azaltılması gibi öneriler sunulmuştur.

Erkan (2012), Türkiye'nin geleneksel ihraç tarım ürünlerindeki (kuru incir, kuru üzüm, kuru kayısı, fındık, antep fıstığı, ceviz ve badem) uzmanlaşma düzeyini analiz etmiştir. Araştırmada tarım ürünlerine ilişkin ihracat payı, ihracat-ithalat oranı indeksi, net ticaret indeksi, Vollrath'ın nispi ihracat avantajı indeksi ve Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye geleneksel ihraç tarım ürünlerinin 5'inde (incir, kuru üzüm, fındık, antep fıstığı ve kuru kayısı) rekabet avantajına sahipken, diğer 2 üründe ise (badem ve ceviz) rekabet dezavantajına sahiptir.

Kanaka ve Chinadurai (2012), Hindistan'ın seçilmiş tarım ürünlerindeki karşılaştırmalı üstünlüğü açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanarak analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre Hindistan pirinç, çay, yer fıstığı gibi ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Ishchukova ve Smutka (2013), Rusya tarım sektörünün uluslararası rekabet gücünü Balassa, Vollrath ve Lafay indekslerini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Rusya'nın daha çok tahıllar, bitkisel yağ ve yağlı tohumlar, tütün ve tütün mamulleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; buna karşın hayvansal ürünler ile meyve ve sebze ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu belirlenmiştir.

Sarker ve Ratnasena (2014), 1961-2011 dönemi için Kanada'nın başlıca tarım ürünlerindeki (buğday, sığır eti ve domuz eti) rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Araştırmada Balassa'nın AKÜ indeksinden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre Kanada buğday ihracatında karşılaştırmalı avantaja sahip iken, sığır eti ve domuz eti ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.

Bashimov (2015), Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve net ticaret indeksleri kullanılarak Özbekistan'ın pamuk ihracatındaki rekabetçilik düzeyi incelenmiştir. 2001-2013 yılları için hesaplanan indeks değerlerine göre Özbekistan pamuk ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ancak, incelenen dönemde Özbekistan'ın pamuk ihracatındaki rekabet gücünün giderek zayıfladığı saptanmıştır. Araştırmada Özbekistan'ın rekabet gücünün artırılması için tarımsal üretimde kalite ve verimliliğin artırılması, AR-GE yatırımlarının teşvik edilmesi ve pazarlama zincirinin etkinleştirilmesi gibi öneriler sunulmuştur.

Erkan ve ark. (2015) Türkiye'nin sebze ihracatında rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Araştırmada 1993-2012 dönemi için AKÜ katsayısı hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin sebze ve alt grupları ihracatında küresel piyasalarda önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, sebze alt gruplarının büyük çoğunluğunun ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğün olmasına rağmen, son yıllardaki üstünlüklerin nispi anlamda azaldığı belirlenmiştir.

Peker (2015), Türkiye hububat-baklagil alt sektörünün Avrupa Birliği pazarı karşısındaki rekabet gücünü analiz etmiştir. Bu amaçla hububat-baklagil alt sektörüne ilişkin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin AB pazarı karşısında mercimek ve nohutta yüksek rekabet gücüne sahip olduğu belirlenirken, kuru fasulye, buğday ve mısır ürünlerinde ise rekabet üstünlüğüne sahip olmadığı belirlenmiştir.

Çiçek ve Bashimov (2016), 2001-2012 dönemi için Orta Asya ülkelerinin pamuk ticaretindeki karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Araştırmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi ile birlikte net ticaret indeksi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Orta Asya ülkelerinin (Kazakistan hariç) pamuk ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları belirlenmiştir. Çalışmada Orta Asya ülkelerinin rekabet gücünün artırılması için tarım sektörüne yönelik altyapı ve teknoloji yatırımlarına önem verilmesi ve tarımsal üretimde verimliliğin artırılması gibi öneriler sunulmuştur.

4. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada ulusal ve uluslararası düzeydeki raporlar, araştırmalar ve istatistiklerden ikincil veriler olarak yararlanılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (Harmonized Commodity Description and Coding System) HS 2 haneli ihracat verileri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler dolar bazında olup, söz konusu veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin istatistiki veri tabanından derlenmiştir. Araştırma 2002-2015 dönemini kapsamaktadır.

Çalışmanın analiz aşamasında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılmıştır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi ilk kez Liesner (1958) tarafından ortaya atılmış, daha sonra ise Bela Balassa (1965) tarafından yeniden tanımlanarak geliştirilmiş ve Balassa indeksi olarak da adlandırılmaktadır. Balassa, ayrıca ithalatın önemli bir yer tuttuğu ülkeler için de ihracat-ithalat oranı ile hesaplama yapan ikinci bir indeks daha geliştirmiştir. Ancak zamanla bu endeksin kullanımından tümüyle vazgeçmiştir (Erlat ve Erlat, 2004: 49). Dolayısıyla bu çalışmada, Balassa'nın geliştirdiği indekslerden tümüyle ihracata dayanan birinci indeksinin kullanılması uygun bulunmuştur.

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler kavramı, belli bir malın ihracatında, bir ülkenin gösterdiği performansın, bu malın “dünya” ihracatındaki performansıyla karşılaştırılmasına dayanır. Eğer ülkenin performansı, “dünya”nın performansından daha iyi ise, o ülkenin söz konusu malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sonucuna varılır (Erlat ve Erlat, 2004: 49). Günümüzde Balassa'nın AKÜ indeksi bir ülkenin güçlü ve zayıf ihracatçı sektörlerini belirlemeye yönelik birçok çalışmada kullanılmaktadır (Fertö ve Bojnec, 2007: 7). Balassa'nın AKÜ indeksi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \left[\frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_i} \right)}{\left(\frac{X_{wj}}{X_w} \right)} \right]$$

Burada, $AKÜ_{ij}$, 'i' ülkesinin 'j' sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksini, X_{ij} 'i' ülkesinin 'j' sektörünün ihracatını, X_i 'i' ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} 'j' sektörü dünya ihracatını ve X_w toplam dünya ihracatını göstermektedir. AKÜ indeksi 0 ile ∞ arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri birden büyükse o ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenir. Başka bir deyişle, o endüstrinin ülkenin toplam ihracatı içindeki payı, dünya ticaretindeki payından daha büyüktür. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu söylenir (Mushanyuri ve Mzumara, 2013: 38; Peker, 2015: 10).

Yukarıda ifade edildiği gibi açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğün olup olmadığı indeks değerinin 1'den büyük ya da küçük olmasına göre belirlenir. Bunun yanında daha ayrıntılı olarak karşılaştırmalı üstünlüğün gücünü göstermek amacıyla Balassa'nın AKÜ katsayısı aşağıdaki gibi 4 şekilde sınıflandırılabilir (Hinloopen ve Marrewijk, 2001: 13):

- 1.Sınıflama: $0 < AKÜ \leq 1$: Karşılaştırmalı üstünlük yoktur.
- 2.Sınıflama: $1 < AKÜ \leq 2$: Zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.
- 3.Sınıflama: $2 < AKÜ \leq 4$: Orta derecede karşılaştırmalı üstünlük vardır.
- 4.Sınıflama: $4 < AKÜ$: Güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

5. BULGULAR

5.1. Pamuk İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükler

Tablo 5.1’de Orta Asya ülkelerinin pamuk ihracatına ait açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) indeks değerleri yer almaktadır. Orta Asya ülkelerinden Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın pamuk ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Kazakistan’ın ise 2008 yılından itibaren pamuk ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu görülmektedir. Orta Asya ülkeleri sahip olduğu ekolojik yapı ve iklim özellikleri bakımından pamuk yetiştiriciliği açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bugün Orta Asya ülkelerinin pamuk üretimi ve ihracatı bakımından önemli bir üstünlüğü bulunmaktadır. Tablo 5.1’den de görüleceği gibi Orta Asya ülkelerinin (Kazakistan hariç) yüksek AKÜ değerine sahip oldukları görülmektedir. Özbekistan’ın AKÜ indeks değeri diğer ülkelere göre oldukça yüksek seviyededir. Özbekistan’ı sırasıyla Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan izlemektedir. Bununla birlikte Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan pamuk ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe ($4 < AKÜ$) sahipken, Kırgızistan ise orta derecede karşılaştırmalı üstünlüğe ($2 < AKÜ \leq 4$) sahiptir.

Analiz sonucunda dikkat çeken bir husus da Orta Asya ülkelerinin pamuk ürününe ait AKÜ değerindeki azalmadır. Örneğin, incelenen dönemde Özbekistan ve Tacikistan’a ait AKÜ indeks değerleri 60’lardan 30’lara kadar gerilemiştir. Yine Kırgızistan’a ait AKÜ değeri 17,17’den 2,83’e gerilemiştir. Kazakistan’a ait AKÜ değeri ise 1,92’den 0,46’ya gerilemiş ve pamuk ihracatında avantajlı ülke konumundan dezavantajlı ülke konumuna düşmüştür. Levkovich (2008) ve Çiçek ve Bashimov (2016) tarafından yapılan bir çalışmada da Orta Asya ülkelerinin pamuk ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları belirlenmiş, ancak zamanla bu avantajın azaldığı tespit edilmiştir.

Yıllar	Türkmenistan	Özbekistan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan
2002	7,62	53,69	1,92	17,17	42,99
2003	8,59	63,84	1,95	13,08	53,34
2004	10,87	63,90	1,64	11,49	64,49
2005	9,15	67,96	1,38	14,07	48,98
2006	10,55	60,92	1,28	11,53	44,98
2007	13,34	58,91	1,13	7,40	37,80
2008	9,76	51,79	0,68	4,76	40,45
2009	26,97	43,52	0,69	5,62	28,21
2010	46,91	60,71	0,50	5,20	34,39
2011	14,34	49,03	0,24	4,27	32,71
2012	9,83	50,68	0,39	5,89	29,70
2013	13,32	34,79	0,47	3,11	28,24
2014	14,97	38,59	0,34	3,83	22,90
2015	14,36	40,99	0,46	2,83	30,91

Tablo 5.1. Pamuk ihracatına ait açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeks değerleri
Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.2. Hububat İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükler

Tablo 5.2’de Orta Asya ülkelerinin hububat ihracatına ait AKÜ indeks değerleri yer almaktadır. Buna göre Kazakistan hariç diğer ülkeler hububat ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahiptirler. Kazakistan hububat ihracatında orta derecede karşılaştırmalı üstünlüğe ($2 < AKÜ \leq 4$) sahiptir.

Kazakistan’ın hububat ürününe ait AKÜ indeks değeri incelendiğinde 2002-2015 yılları arasında AKÜ indeks değerinde bir düşüş söz konusudur. Örneğin, 2002 yılında AKÜ değeri 6,41 iken, 2015 yılında bu değer 2,86’ya gerilemiştir.

Son yıllarda Tacikistan’ın da hububat ürününe ait AKÜ indeks değerinde bir artış göze çarpmaktadır. Bu durum son birkaç yılda Tacikistan’ın hububat ihracatındaki konumunu yavaş yavaş güçlendirdiğine işaret etmektedir.

Orta Asya ülkelerinin hububat ihracatına ilişkin analiz sonuçları daha önce yapılan çalışmalarla da benzerlik arz etmektedir. Levkovych (2008) tarafından yapılan bir araştırmada buğday ihracatında Orta Asya ülkeleri arasında sadece Kazakistan’ın rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Khatibi (2008) tarafından yapılan bir diğer araştırmada Kazakistan’ın hububat ve petro-kimya ihracatında güçlü bir rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yıllar	Türkmenistan	Özbekistan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan
2002	0,00	0,00	6,41	0,09	1,73
2003	0,00	0,00	8,45	0,18	0,11
2004	0,00	3,09	4,45	0,08	0,67
2005	0,00	0,43	2,02	0,00	0,62
2006	0,00	0,07	3,56	0,09	0,34
2007	0,01	0,05	5,16	0,11	0,24
2008	0,00	0,04	3,50	0,10	10,33
2009	0,00	0,02	2,49	0,36	0,51
2010	0,02	0,67	3,08	0,20	0,33
2011	0,00	0,89	1,33	0,05	0,27
2012	0,01	0,06	2,98	0,01	0,06
2013	0,12	0,02	2,42	0,03	0,12
2014	0,00	0,01	2,26	0,01	0,71
2015	0,00	0,01	2,86	0,01	0,79

Tablo 5.2. Hububat ihracatına ait açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeks değerleri

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.3. Meyve İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükler

Orta Asya ülkelerinin meyve ihracatına ait AKÜ katsayıları Tablo 5.3’de sunulmaktadır. Orta Asya ülkelerinden Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan meyve ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, Türkmenistan ve Kazakistan karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.

Tablo 3'den de görüleceği gibi Özbekistan'ın AKÜ indeks değeri diğer ülkelere göre yüksek seviyededir. Özbekistan'ı sırasıyla Tacikistan ve Kırgızistan takip etmektedir.

Hesaplanan AKÜ katsayılarına göre Özbekistan ve Tacikistan meyve ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe ($4 < AKÜ$) sahipken, Kırgızistan ise zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe ($1 < AKÜ \leq 2$) sahiptir. İncelenen dönemde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın meyve ihracatına ait AKÜ katsayıları dalgalı bir seyir izlemektedir.

Ancak özellikle 2011 yılından bu yana AKÜ katsayılarında bir düşüş göze çarpmaktadır. Bu da söz konusu ülkelerin meyve ihracatındaki rekabet gücünün azaldığına işaret etmektedir.

Yıllar	Türkmenistan	Özbekistan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan
2002	0,01	4,02	0,21	2,09	10,22
2003	0,05	5,00	0,18	1,64	6,07
2004	0,08	8,89	0,39	1,28	7,82
2005	0,06	11,73	0,18	1,26	8,19
2006	0,19	15,46	0,16	3,01	12,40
2007	0,09	9,76	0,25	5,98	12,82
2008	0,03	5,56	0,18	6,93	19,13
2009	0,08	7,09	0,16	5,47	24,98
2010	0,09	10,02	0,02	4,41	17,10
2011	0,07	14,88	0,02	4,11	8,20
2012	0,03	12,76	0,05	6,72	8,93
2013	0,03	8,17	0,04	5,70	6,82
2014	0,06	8,89	0,03	3,67	7,60
2015	0,01	6,93	0,06	1,57	4,92

Tablo 5. 3. Meyve ihracatına ait açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeks değerleri

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.4. Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükler

Orta Asya ülkelerinin sebze ihracatına ait AKÜ katsayıları Tablo 5.4'de sunulmaktadır. Buna göre Orta Asya ülkelerinden Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sebze ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, Türkmenistan ve Kazakistan karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.

Tablo 4'den de görüleceği gibi Kırgızistan'ın AKÜ indeks değeri diğer ülkelere göre yüksek seviyededir. Kırgızistan'ı sırasıyla Özbekistan ve Tacikistan takip etmektedir. Hesaplanan AKÜ katsayılarına göre Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan sebze ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe ($4 < AKÜ$) sahiptirler.

İncelenen dönemde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın sebze ihracatına ait AKÜ değerlerinde genel olarak bir artış görülmektedir. Sonuç olarak söz konusu ülkelerin sebze ihracatındaki rekabet güçlerinin giderek arttığı söylenebilir.

Yıllar	Türkmenistan	Özbekistan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan
2002	0,09	3,98	0,40	6,04	3,91
2003	0,09	6,05	0,33	3,58	4,24
2004	0,17	6,68	0,80	6,49	4,30
2005	0,18	9,12	0,38	6,30	3,83
2006	0,11	6,83	0,39	9,37	4,03
2007	0,04	7,03	0,39	13,03	10,22
2008	0,03	2,70	0,37	8,66	9,58
2009	0,06	4,21	0,18	9,79	7,10
2010	0,07	8,45	0,10	11,99	11,05
2011	0,09	9,62	0,02	13,98	5,40
2012	0,06	6,33	0,10	16,57	4,11
2013	0,06	7,66	0,04	17,54	6,60
2014	0,03	8,66	0,06	13,08	3,99
2015	0,04	6,86	0,11	14,50	5,61

Tablo 5.4. Sebze ihracatına ait açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeks değerleri
Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

SONUÇ

Tarım sektörü sanayiye hammadde temin etmesi, ülkeye döviz girdisi sağlaması ve istihdama sağladığı katkılarından dolayı Orta Asya ülkelerinde önemli bir sektörlerden birini oluşturmaktadır. Orta Asya ülkeleri sahip olduğu toprak ve ekolojik koşulları nedeni ile birçok tarım ürünlerinin üretimi açısından yeterli potansiyele sahiptir. Ancak, dünyada önemli ihracatçıları arasında yer alabilmek için üretim tek başına yeterli olamamaktadır. Üretim kadar ihracat değerinin de yüksek olması gerekmektedir. Dolayısıyla tarım ürünleri ihracatının da artırılması oldukça büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Orta Asya ülkelerinin 2002-2015 yılları arasında pamuk, hububat, meyve ve sebze ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğü Balassa tarafından geliştirilen açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre pamuk ihracatında Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken, hububat ihracatında ise sadece Kazakistan karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Meyve ve sebze ihracatında ise Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir. Türkmenistan ve Kazakistan'ın meyve ve sebze ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan pamuk ihracatında daha yüksek AKÜ katsayısına sahip iken, Kazakistan hububat ihracatında ve Kırgızistan ise sebze ihracatında daha yüksek AKÜ katsayısına sahiptir.

Daha önce yapılan benzer araştırmalarda da Orta Asya ülkelerinin tarım ürünlerinde özellikle pamuk ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları belirlenmiştir. Orta Asya ülkelerinin sahip olduğu üretim kabiliyeti ve bulunduğu coğrafi konumu itibarıyla büyük pazar konumundaki ülkelere (Rusya, Çin vb.) yakın olması bu ülkelere yönelik tarım ürünleri ihracatında önemli bir avantaj elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Orta Asya ülkelerinin tarım ürünleri piyasasındaki rekabet gücünün artırabilmesi için üretimde verimlilik, kalite ve teknolojiye önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Agustin, G., Ananda, C.F., Maski, G., Adi Saputra, P.M. (2014). The Product Mapping Analysis of Manufacturing Industry Products in Bilateral Trade between Indonesia and China in 1995-2011, *Int. J. Eco. Res.*, 5 (2), 37-49.
- Agwu, N.M., Nwankwo, E.E., Anyanwu, C.I. (2014). Determinants of Agricultural Labour Participation Among Youths in Abia State, Nigeria, *International Journal of Food and Agricultural Economics*, 2 (1), 157-164.
- Bakhshinejad, M., Hassanzadeh, A. (2012). Comparative Advantage of Selected Agriculture Products in Iran: a Revealed Comparative Advantage Assessment, *Agricultura Tropica et Subtropica*, 45 (1), 28-31.
- Bashimov, G. (2015). Özbekistan Pamuk Sektörünün Rekabet Gücünün Belirlenmesi, *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 99-104.
- Bielik, P., Qineti, A. (2010). The position of Czech and Slovak agro-food trade in the European markets, *Delhi Business Review*, 11 (2), 1-10.
- Çiçek, R., Bashimov, G. (2016). Orta Asya'nın Pamuk Ticaretindeki Karşılaştırmalı Üstünlüğünün Belirlenmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (28), 1-14.
- Çoban, O., Peker, A.E., Kubar, Y. (2010). Türk Tarımının Avrupa Birliği Ülkeleri Karşısındaki Sektörel Rekabet Gücü, *S.Ü. İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20, 247-266.
- Doğan, A. (2009). Yoksullar Lehine Büyümede Tarımın Rolü: Sahra-Altı Afrika Örneği, *KMÜ İ.İ.B.F. Dergisi*, 11 (16), 21-38.
- Doğan, Z., Arslan, S., Berkman, A.N. (2015). Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 29-41.
- Erkan, B. (2012). Türkiye'nin Geleneksel İhraç Tarım Ürünlerinde Uzmanlaşma Düzeyi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4 (1), 75-83.
- Erkan, B., Arpacı, B., Yaralı, F., Güvenç, İ. (2015). Türkiye'nin Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükleri, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 18 (4), 70-76.
- Erlat, G., Erlat, H. (2004). Türkiye'nin Orta Doğu Ülkeleri ile Olan Ticareti, 1990-2002, içinde GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım, (Ed.: E. Uygur ve İ. Cıvır), TEK Yayını, Ankara, 33-56.
- Fertö, I., Bojnec, S. (2007). Comparative Advantages in Agro-food Trade of Hungary, Croatia and Slovenia with the European Union, IAMO Discussion Paper No. 106, Germany.
- Goldin, I. (1990), Comparative Advantage: Theory and Application to Developing Country Agriculture-Research Programme on: Changing Comparative Advantage in Food and Agriculture, OECD Development Centre Working Papers, 16.
- Gorton, M., Davidova, S., Ratinger, T. (2000). The Competitiveness of Agriculture in Bulgaria and the Czech Republic vis-a-vis the European Union (CEEC and EU agricultural competitiveness), *Comparative Economic Studies*, XLII (1), 59-86.
- Hinloopen, J., Marrewijk, C.V. (2001). On the Empirical Distribution of the Balassa Index, *Review of World Economics*, 137 (1), 1-35.
- Ishchukova, N., Smutka, L. (2013). Revealed Comparative Advantage of Russian Agricultural Exports, *Acta Univ. Agric. Silvic. Mendelianae Brun.* 61 (4), 941-952.
- Kanaka, S., Chinadurai, M. (2012). A Study of Comparative Advantage of Indian Agricultural Exports, *Journal of Management and Science*, 2 (3), 1-9.
- Kaya, P., Erdoğan Aktan, H. (2011). Türk Tarım Sektörü Verimliliğinin Parametrik Olmayan Bir Yöntemle Analizi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 261-282.

- Khatibi, A. (2008). Kazakhstan's Revealed Comparative Advantage vis-a-vis the EU-27, ECIPE Working Paper No: 3, Belgium.
- Levkovich, I. (2008). Competitiveness of Cotton and Wheat Production and Processing in Central Asia, içinde *Agri-food Business: Global Challenges-Innovative Solutions*, (Ed.: Glauben, T., Hanf, J.H., Kopsidis, M., Pienadz, A. ve Reinsberg, K.), IAMO, Vol. 46, 133-150.
- Mushanyuri, B.E., Mzumara, M. (2013). An Assessment of Comparative Advantage of Mauritius, *European Journal of Sustainable Development*, 2 (3), 35-42.
- Özertan, G. (2013). Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Teknoloji Kullanımının Rolü, http://www.econ.boun.edu.tr/public_html/RePEc/pdf/201301.pdf [Erişim Tarihi: 20.01.2017]
- Peker, A.E. (2015). Türkiye Hububat ve Baklagil Alt Sektörünün Avrupa Birliği Pazarı Karşısındaki Rekabet Gücü, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 1-20.
- Peyrouse, S. (2009). The Multiple Paradoxes of the Agriculture Issue in Central Asia, Eucam Working Paper: 6.
- Sarker, R., Ratnasena, S. (2014). Revealed Comparative Advantage and Half a Century Competitiveness of Canadian Agriculture: A Case Study of Wheat, Beef and Pork Sectors, CATPRN Working Paper 2014-01.
- Seyidoğlu, H. (1996). Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama. 11. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2013). Uluslararası ticaret. 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2923, Eskişehir.
- Sinanan, D., Hosein, R. (2012). Transition Probability Matrices and Revealed Comparative Advantage Persistence in a Small Hydrocarbon-based Economy, *The West Indian Journal of Engineering*, 23(1/2), 16-29.
- Utkulu, U. (2005). Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Yılmaz, Ş.E. (2014). Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, 3. Baskı, Efil Yayınevi, Ankara.

Determination of Revealed Comparative Advantage of Central Asia's Countries in Agricultural Products

Güçgeldi BASHIMOV

Ömer Halisdemir University, Institute of Social Sciences

Recep ÇİÇEK

Ömer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

ABSTRACT

Agricultural sector has a very important place in the Central Asia's economy. Agricultural sector is the largest employer sector and it has a significant contribution to Gross Domestic Product (GDP), exports and rural development. Central Asia has a huge agricultural potential because it has a very suitable ecologic conditions and land resources. Today, Central Asia's countries are main producers of cotton and wheat in the world. In this study examines the comparative advantages of Central Asia's countries in agricultural products, using revealed comparative advantage index. In study used time series data for the period from 2002 to 2015, and the data obtained from International Trade Centre (INTRACEN) web site. In this study Central Asia's status in cotton, cereals, fruit and vegetables exports was tried to explain.

Keywords: *Foreign Trade, Comparative Advantage, Central Asia, Agricultural Sector.*

JEL Classification: F1, F14, Q17